

arkivrapport

Fornlämning Tunaberg 159:1, fastigheten Ålbäck 1:2, Tunabergs socken, Nyköpings kommun, Södermanlands län. Arkeologisk undersökning i form av schaktningsövervakning.

Patrik Gustafsson Gillbrand

Sammanfattning

Sörmlands Arkeologi AB har den 3:e maj år 2017 utfört en arkeologisk undersökning i form av en schaktningsövervakning inom fornlämningen Tunaberg 159:1, fastigheten Ålbäck 1:2, Tunabergs socken, Nyköpings kommun, Södermanlands län. Den arkeologiska undersökningen genomfördes med anledning av att Vattenfall Eldistribution AB planerade att anlägga en transformatorstation samt gräva ned en elkabel inom fornlämningen, vilken utgörs av ett hyttområde. I schakt 1 framkom enstaka små bitar svart glasig slagg. I schakt 2 framkom ett kraftigt slagglager under ett lager av sopor från 1900-talets första hälft. I slagglagrets undre del insamlades ett kolprov, vilket ¹⁴C-daterades till 1240 - 1300 e. Kr.

Inledning

I enlighet med länsstyrelsens beslut (dnr 431-270-2016) har Sörmlands Arkeologi AB utfört en arkeologisk undersökning i form av en schaktningsövervakning inom fornlämning Tunaberg 159:1 (hyttområde), fastigheten Ålbäck 1:2, Tunabergs socken, Nyköpings kommun, Södermanlands län. Undersökningen genomfördes den 2017-05-03. Projektledare var Patrik Gustafsson Gillbrand, arkeolog vid Sörmlands Arkeologi AB.

Den arkeologiska undersökningen utfördes med anledning av att Vattenfall Eldistribution AB arbetar med ombyggnad av elnätet på den östra delen av Tunabergshalvön. Arbetsföretaget omfattar såväl luftledning som markförlagd kabel. Vid gården Ålbäck skulle en transformatorstation uppföras och därtill skulle ett tillhörande kabelschakt grävas inom och i anslutning till Tunaberg 159:1 (bilaga 1-4). Fornlämningen utgörs av ett hyttområde med rikliga mängder av slagg som bland annat visar på kopparproduktion (FMIS).

Med stöd av 2 kap. 13 § i Kulturmiljölagen (1988:950) fattade länsstyrelsen därför beslut om att en arkeologisk undersökning i form av en schaktningsövervakning skulle genomföras i samband med de planerade markningreppen. Ansvarig för kostnaden var Vattenfall Eldistribution AB.

Undersökningsområdet ligger dryg 1,3 mil söder om Nyköping, strax intill Bråviken. Området karaktäriseras av kala alternativt skogbeväxta berg med markanta och ofta uppodlade sprickdalar. Den aktuella platsen är belägen på 8 - 10 meter över havet och utgörs i dag av en gårdsmiljö med intilliggande åkermark. Jordmänen består av lera (SGU). Strax väster om gården Ålbäck rinner en mindre bäck som mynnar ut i Bråviken (bilaga 3).

Syfte & målsättning

Syftet med den arkeologiska undersökningen var att övervaka arbetsföretaget, dokumentera de berörda delarna av fornlämningen samt tillvarata fynd. Därtill skulle ett kolprov samlas in för ¹⁴C-analys.

Genomförande

Inför schaktningsarbetet framkom att Vattenfall önskade gräva ytterligare ett schakt för en ny luftledningsstolpe inom Tunaberg 159:1. Ytan ingick inte i länsstyrelsens beslut, utan blev ett tillägg till den arkeologiska undersökningen efter samtal med länsstyrelsen (schakt 1). Platsen var belägen cirka 50 meter nordöst om schakt 2. Det andra schaktet utgjordes av platsen för den planerade transformatorstationen med tillhörande elledningsschakt (schakt 2).

Schakten övervakades och grävdes skiktvis med grävmaskin ned till erforderlig nivå. Öppnade ytor rensades kontinuerligt för hand. Schakt, lager samt läget för insamlat kolprov mättes in med RTK GPS och beskrevs i text. Ett representativt urval av översikter, detaljer och öppnade schakt fotodokumenterades. Inga fynd tillvaratogs.

Vid den arkeologiska undersökningen insamlades ett kolprov (KP 1). För att minimera risken att ¹⁴C-datera träkol med hög egenålder vedartsbestämde kolbitarna av Stefan Gustafsson, Arkeologikonsult AB (bilaga 6). Därefter analyserades kolprovet av Göran Possnert och Jonas Balkefors, Ångströmlaboratoriet vid Uppsala universitet (bilaga 7). Analysen syftade till att skapa ett kronologiskt underlag för en diskussion angående fornlämningens tidsställning.

Resultat

Vid besikningstillfället noterades inga spår av slagg eller andra lämningar som indikerade på hyttverksamhet. Schakt 1 förlades inom en åkeryta beväxt med vall centralt inom fornlämningen. Schakt 2 förlades i den sydvästra delen av fornlämningen, strax öster om en lada samt väster om en grusväg (bilaga 4 & 8).

Schakt 1. 3 x 1,5 meter stort och 2 meter djupt. X 6500258,187, Y 615788,342, Z 8,34.

Under ett 0,10 meter tjockt lager av förna vidtog ett 0,25 meter tjockt lager av brun humös lera (ploggång). I lagret fanns enstaka små bitar av svart glasig slagg (bilaga 4). Därunder vidtog lera (undergrund).

Schakt 2. 30 x 6 - 1 meter stort och cirka 0,7 meter djupt. X 6500231,211, Y 615743,763, Z 8,09.

Inom ytan för den planerade transformatorstationen fanns överst ett 0,10 meter tjockt lager med förna. Därunder vidtog ett cirka 0,20 - 0,40 meter tjockt lager med sopor i form av glasflaskor, porslin, skor, järnskrot, batterier samt skridskor. Fynden kan dateras till 1900-talets första hälft (bilaga 5 & 8). Därunder fanns ett 0,15 meter tjockt slagglager. Slaggen utgjordes av små svarta glasiga bitar samt större bitar (upp till 0,20 meter stora) med blåsig och porig yta. Slaggen kunde delas in i två horisonter. I den övre delen av lagret var slaggen rostfärgad och i den undre uppvisade slaggen en ärggrön färg (bilaga 4, 5 & 8). Ett kolprov (KP 1) insamlades i det undre lagret (bilaga 8). Slagglagret vilade på sand (undergrund).

I förlängningen av schakt 2 utgjordes innehållet av vägbanksmaterial i form av sten och grus med inslag av mindre bitar av slagg.

Datering

De insamlade kolbitarna (KP 1) bestod av björk (bilaga 6). ¹⁴C-analysen gav en datering till 721 ± 28 BP (Ua-56044). Kalibrerat värde 1σ 1265 AD (68,2%) 1290 AD och med 2σ 1240 (91,6%) 1300 AD, det vill säga högmedeltid (bilaga 7).

Gården Ålbäck omnämns som *Aalebech* i skrift för första gången år 1494 (Janzon 2013, s. 224). Det finns inga skriftliga belägg för en hytta på platsen och gårdsnamnet indikerar inte heller på någon hyttverksamhet (Skjällberg 1995, s. 98). I samband med en tidigare forskningsundersökning inom Tunaberg 159:1, öppnades ett mindre schakt i den sydvästra delen av fornlämningen. I schaktet kunde man belägga tjocka slagglager som i huvudsak bestod av kopparslagg. Därtill ¹⁴C-analyserades två kolprover som daterade slagglagret till 1440-1530 respektive

1430-1640 e. Kr. (Skylberg 2001, s. 255f, 277). En förklaring till att det saknas skriftliga belägg för en hytta vid Ålbäck skulle kunna vara att den är tidig, det vill säga att den anlades under 1200-talets andra hälft och att hyttverksamheten lades ned runt någon gång mellan åren 1430 och 1640, rimligen under 1500-talet.

Bilagor

- Bilaga 1. Utdrag ur Sverigekartan med undersökningens belägenhet markerad. Skala 1:1 000 000
- Bilaga 2. Utdrag ur Terrängkartan med undersökningens belägenhet markerad. Skala 1:50 000
- Bilaga 3. Utdrag ur Digitala Fastighetskartan (GSD) med uttag från FMIS (2017 04 01) och undersökningsområdet utmarkerat. Skala 1:10 000
- Bilaga 4. Utdrag ur digitala Fastighetskartan (GSD) med uttag från FMIS (2017 04 01) med sökschakt, diken och undersökningsområdet utmarkerat. Skala 1:2000.
- Bilaga 5. Utdrag ur digitala Fastighetskartan (GSD) med uttag från FMIS (2017 04 01) med schakt 2, utbredning av sop- och slagglager samt plats för KP 1 utmarkerat. Skala 1:200.
- Bilaga 6. Vedartsanalys
- Bilaga 7. ¹⁴C-analys
- Bilaga 8. Fotodokumentation

Referenser

Digitala Fastighetskartan. Geografiska Sverigedata (GSD). Fastighetskartan med höjdkurvor, Södermanlands län, Gävle. 2005.

FMIS. Informationssystemet om fornminnen, Riksantikvarieämbetet. Datauttag Södermanlands län (2017-04-01) (www.fmis.raa.se).

Janzon, Kaj. 2013. Det medeltida Sverige. Bd 2, Södermanland. 3, Jönåkers härad, Nyköpings stad. Stockholm: Riksarkivet

Skylberg, Eva. 1995. *Tuna bergslag. En sammanställning över de bergshistoriska lämningarna i Bergshammar, Tuna och Tunabergs socknar samt Nyköpings stad. Atlas över Sveriges bergslag*. Jernkontoret. Riksantikvarieämbetet, Bergshistoriska utskottet. Serie H102. Stockholm.

Skylberg, Eva. 2001. *Södermanlands medeltida bergsbruk. En feodal angelägenhet*. Diss. Stockholms universitet. Stockholm.

Sveriges Geologiska Undersökning (SGU). SGU Ser. Ae. nr 47. Jordartskartan. 19G Katrineholm NO. 1982.

Terrängkartan, Geografiska Sverigedata (GSD). Kartförlaget, Gävle. 2013. Källa: Lantmäteriet.

Administrativa uppgifter

Projektnummer Sörmlands Arkeologi AB: 1701

Länsstyrelsens dnr: 431-270-2016

Tid för undersökningen: 2017-05-03

Personal: Patrik Gustafsson Gillbrand & Ingeborg Svensson

Belägenhet: 9G5g, Ekonomisk karta över Sverige. upprättad av Rikets allmänna kartverk.

N (X) 6527505 E (Y) 579116

Koordinatsystem: SWEREF 99 TM

Höjdsystem: RH 2000

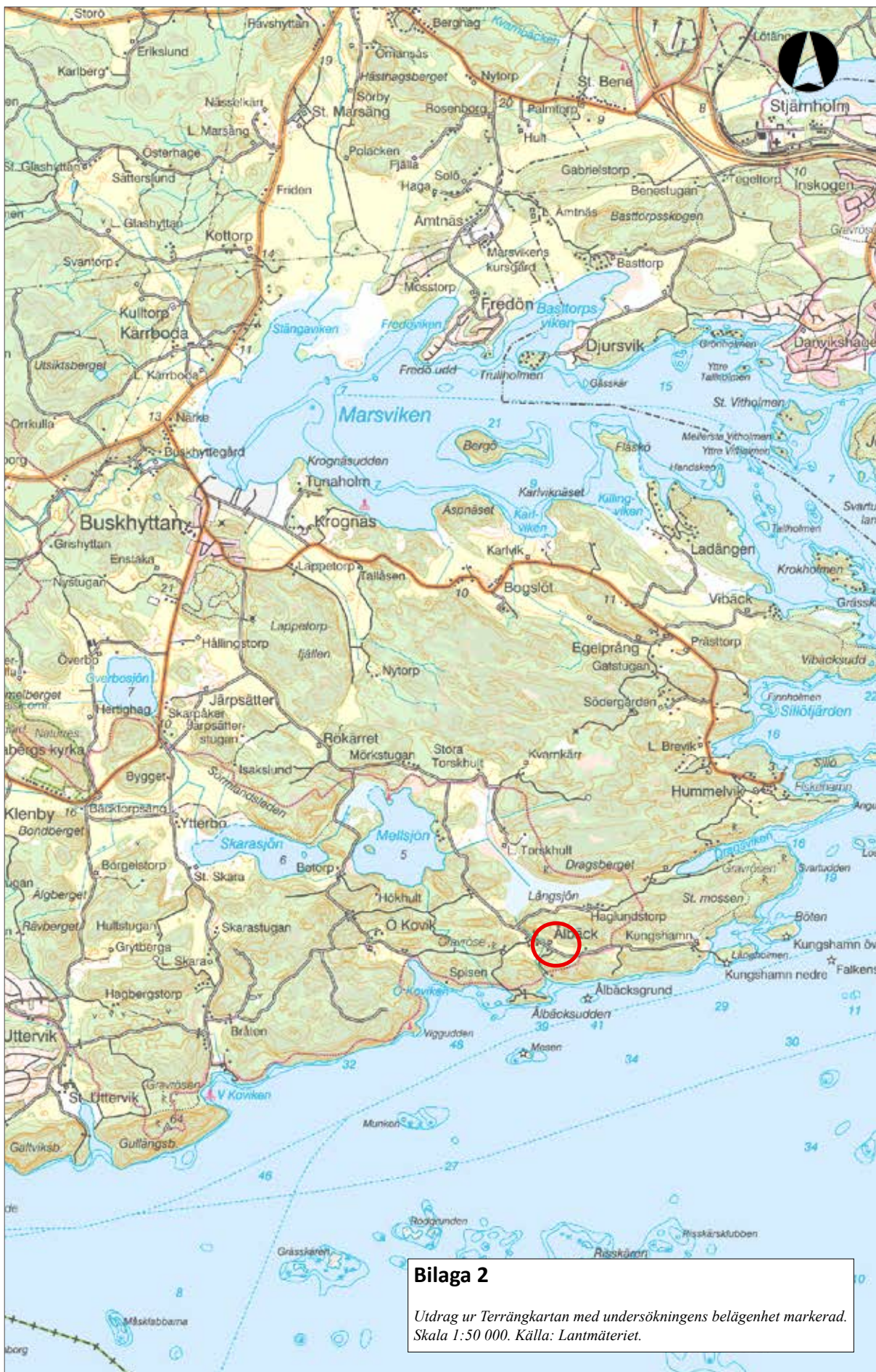
Undersökt yta: Extensivt 40 600 m². Intensivt: 228 m².

Inget analogt dokumentationsmaterial utöver rapporten föreligger. Digital dokumentation förvaras hos Sörmlands Arkeologi AB i väntan på meddelande från ATA angående rutiner för leverans av digitalt material.

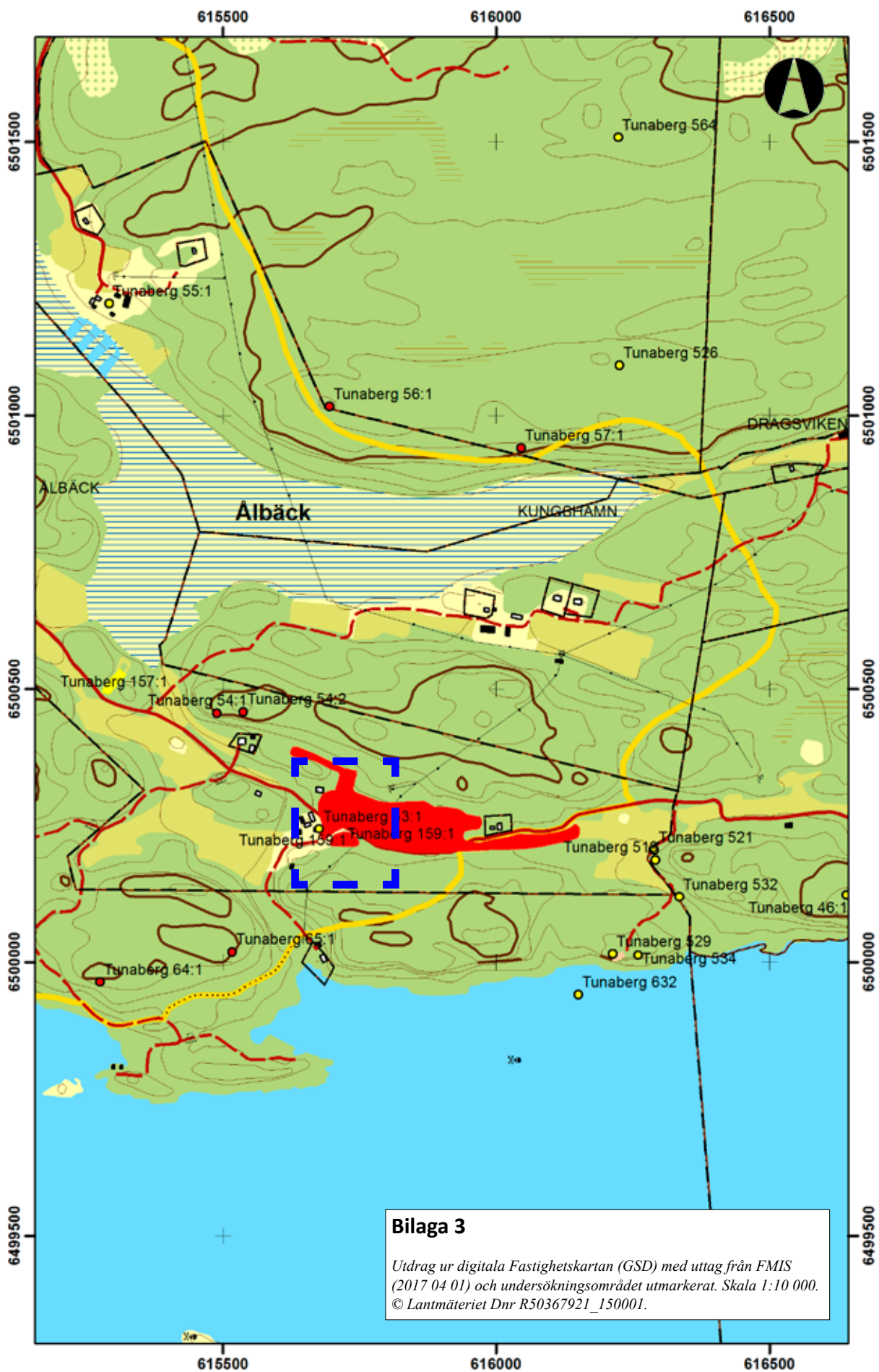
Inga fynd tillvaratogs.

Bilagor

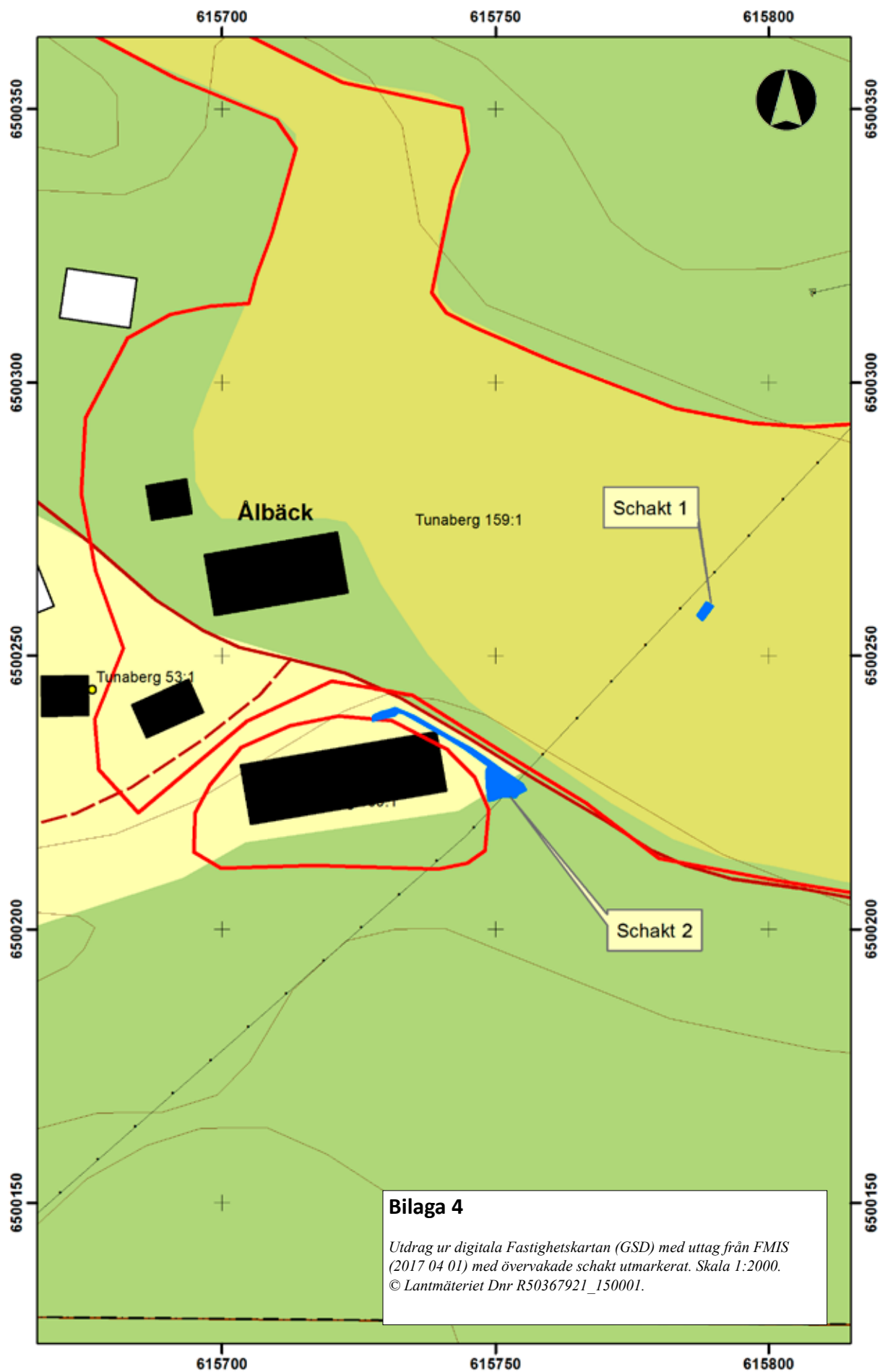

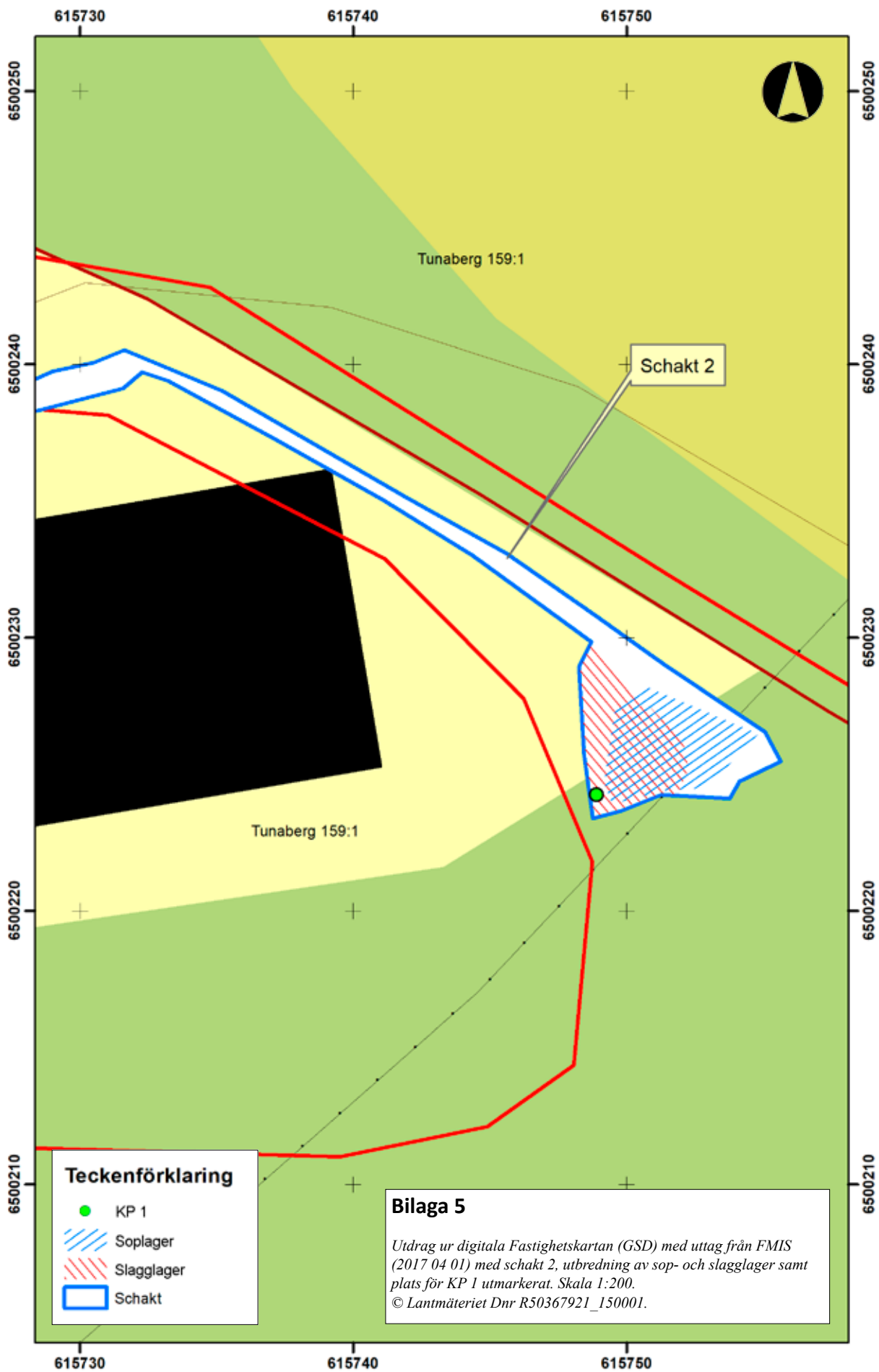

Bilaga 2
 Utdrag ur Terrängkartan med undersökningens belägenhet markerad.
 Skala 1:50 000. Källa: Lantmäteriet.

Bilaga 3
 Utdrag ur digitala Fastighetskartan (GSD) med uttag från FMIS (2017 04 01) och undersökningsområdet utmarkerat. Skala 1:10 000.
 © Lantmäteriet Dnr R50367921_150001.

Bilaga 6. Vedartsanalys

KP1

Betula

Björk

Analys av Stefan Gustafsson, Arkeologikonsult AB

Bilaga 7. ¹⁴C-analys

UPPSALA
UNIVERSITET

Angströmlaboratoriet
Tandemlaboratoriet

Göran Possnert

Besöksadress:
Angströmlaboratoriet
Lägerhyddsvägen 1
Rum 4143

Postadress:
Box 529
751 20 Uppsala

Telefon:
018 – 471 30 59

Telefax:
018 – 55 57 36

Hemsida:
<http://www.angstrom.uu.se>

E-post:
Goran.Possnert@Angstrom.uu.se

Uppsala 2017-06-08

Patrik Gustafsson Gilbrand
Sörmlands Arkeologi AB
c/o Lars Norberg
Tideliugatan 37, 3 tr
188 69 STOCKHOLM

Resultat av ¹⁴C datering av träkol från Fornlämning Tunaberg 159:1, Tunabergs socken, Ålbäck, Södermanland. (p 1118)

Förbehandling av träkol och liknande material:

1. Synliga rottrådar borttages.
2. 1 % HCl tillsätts (8-10 timmar, under kokpunkten) (karbonat bort).
3. 1 % NaOH tillsätts (8-10 timmar, under kokpunkten). Löslig fraktion fälls genom tillsättning av konc. HCl. Fällningen som till största delen består av humusmaterial, tvättas, torkas och benämns fraktion SOL. Olöslig del, som benämns INS, består främst av det ursprungliga organiska materialet. Denna fraktion ger därför den mest relevanta åldern. Fraktionen SOL däremot ger information om eventuella föroreningars inverkan.

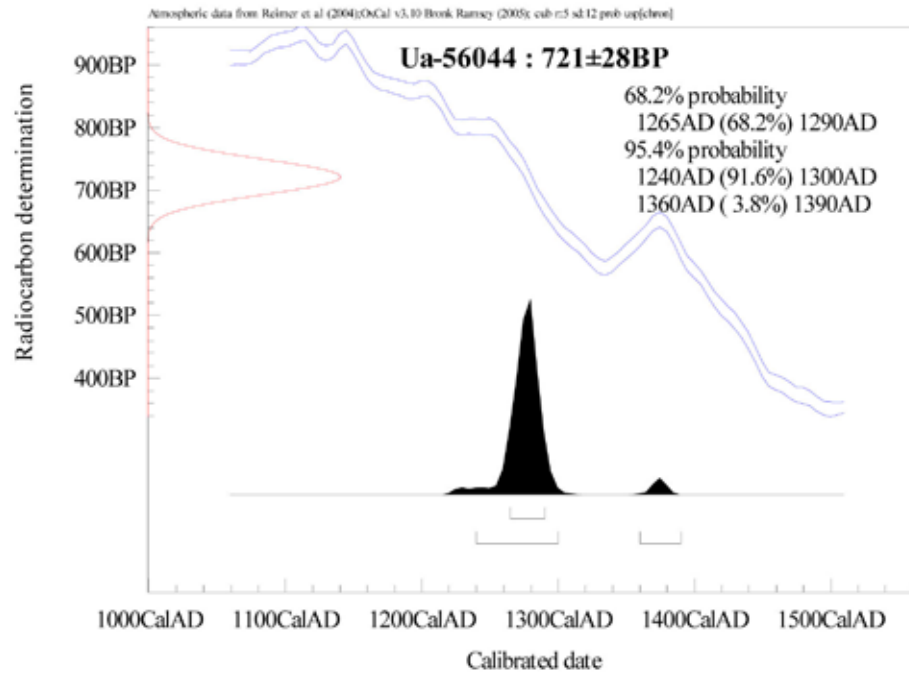
Före acceleratorbestämningen av ¹⁴C-innehållet förbränns det tvättade och intorkade materialet, surgjort till pH 4, till CO₂-gas, som i sin tur konverteras till fast grafit genom en Fe-katalytisk reaktion. I den aktuella undersökningen har fraktionen INS daterats.

RESULTAT

Labnummer	Prov	δ ¹³ C‰ VPDB	¹⁴ C age BP
Ua-56044	Prov 1, Sektion 1	-26,1	721 ± 28

Med vänlig hälsning

Göran Possnert/ Lars Beckel

Bilaga 8. Fotodokumentation

Översiktsbild över schakt 1. Mannen till höger i bild markerar platsen för schaktet. Foto från sydöst: Patrik Gustafsson Gillbrand 2017, Sörmlands Arkeologi AB.

Schakt 1 som grävdes inför uppförandet av en ny luftledningsstolpe. Foto från nordöst: Patrik Gustafsson Gillbrand 2017, Sörmlands Arkeologi AB.

I ploglagret i schakt 1 påträffades enstaka bitar svart glasig slagg. Foto: Patrik Gustafsson Gillbrand 2017, Sörmlands Arkeologi AB.

Översikt över schakt 2. Grävmaskinen står på platsen för transformatorstationen. Byggnaderna tillhör Ålbäcks gård. Foto. Foto från sydöst: Patrik Gustafsson Gillbrand 2017, Sörmlands Arkeologi AB.

Översikt av schakt 2. Foto från öster: Patrik Gustafsson Gillbrand 2017, Sörmlands Arkeologi AB.

Den nordvästra schaktväggen i schakt 2. I botten av sektionen ovanför vattnet kan man se slaggklumpar. Ett kolprov samlades in från botten av slagglagret (KP 1). Foto från sydöst: Patrik Gustafsson Gillbrand 2017, Sörmlands Arkeologi AB.

Ärggrön kopparslagg i botten av den nordvästra schaktväggen i schakt 2. Foto från öster: Patrik Gustafsson Gillbrand 2017, Sörmlands Arkeologi AB.

1900-talssopor från schakt 2. Foto: Patrik Gustafsson Gillbrand 2017, Sörmlands Arkeologi AB.